

ТЕТЯНА ДОЛЖИКОВА
ПОЕТ У ПРОЗІ (МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ
М. ВІНГРАНОВСЬКОГО)

Народнопісенна природа поетичного слова М. Вінграновського знайшла своє відбиття не лише в поезії, а й у прозі, зокрема в історичному романі «Северин Наливайко».

Фольклорно-мовний матеріал у загальній системі «мова мистецтва» посідає помітне місце. Автор уводить його в систему засобів художнього вираження задуму, розкриття дійсності (предметів, осіб, процесів, зображення природи і т. ін.), робить його складником мовної оболонки, в якій утілено зміст роману.

Так, на позначення реалій української природи М. Вінграновський використовує традиційні лексеми народнопоетичного словника: *зоря, сонце, місяць, небо, вітер, хмари, роса, тиша, ніч, день, вода, луна, світ* та ін., які входять до складу епітетів та метафоричних конструкцій: *Одна ж лапата зоря, ближча до Наливайка, що стояла збоку над ним окремо, м'яка та біла, як різдвяне село, раптом пішла-пішла між іншими зорями боком, і з неї вилетів Бог!* (тут і далі цитуємо за виданням: Вінграновський М. С. Вибрані твори: У III томах. — Тернопіль, 2004); *Боком-боком, ніби крадучись з чорної між зорями хмари, над степом став грізно виходити жовтий, в сірих гудзах місяць; Від пострілів степом пішла-покотилась луна, пробубоніла і вперед, і назад, і по сторонах, і, не зустрівши ніде ніякої перегороди, пішла до низьких на обрії зір.*

Улюблені кольороназви М. Вінграновського: *білий, чорний, червоний, синій, зелений, карий* — відбивають колористику української народної пісні. Усталеними в мовній картині світу письменника є сполуки: *синій туман, золота ріка, зелена зоря, синє небо, сірий камінь, синя вода, сизе поле, блакитний туман, чорне море, червоний місяць* тощо. Наприклад: *У розлитій на півнеба зеленій літній зорі за танцівницями в червоних шалях вгадувалися музикантиші; Резі вгамувався та лягати більше не захотів, і його під червоним місяцем біла грива відливала червоною міддю над Куріпочкою до ранку.* За частотою вживання й семантичною багатоплановістю в романі вирізняється епітет *білий*, що утворює сполучення з лексемами *поле, небо, руки, світ, місяць* тощо: *Тихін Вихорець спочатку Ясельського і не вгледів, бо в білій сорочці у білому полі під білим місяцем сновида робився невидимим.* Контраст білого і чорного кольорів перегукується з символікою народнопісенної мови, наприклад: *Вони мляво лежали на саях один до одного спинами, дивилися, як протікає за полоззями білота, і їм починало ввижатися, що в цих снігах вони вже не чорняві хлопці, а заснули на призьбах білі діди; Під білим місяцем Наливайко почорнів наче десь зісподу; Коні вже ледве взналися — чорних коней на чорній землі вже не було видно зовсім, а білі, булані та сірі ще трохи вгадувалися.* Автор активно використовує дієслова, утворені від прикметників-кольороназв: *Довгу хвилину вони дивилися один на одного, і що пролітало у їхніх очах, що у них згадувалось і харапудилось, блідло, і червоніло, і чорніло, і переблискувало, — про те міг сказати лише один чоловік.*

М. Вінграновський звертається й до такої народнопісенної формули, як постійні епітети, які часто актуалізують народні уявлення про людську вроду: *карі очі, русяве волосся, вороний чуб, чорні вуса, тонкий носик, рожеві губки* тощо. Постійні епітети, за допомогою яких автор дає персонажам портретну характеристику, можуть ще й прямо чи опосередковано вказувати на вік персонажа: *По їхніх срібних вусах їм підбивалося вже за сорок, під п'ятдесят.*

Часом автор вдається до докладної портретної характеристики персонажів роману. Проте переважають портретний штрих, характерологічна деталь, зокрема опис очей, адже саме вони є дзеркалом душі, у якому вповні розкривається сутність людини, її моральні й духовні якості. Передати внутрішнє через зовнішнє допомагають майстерно дібрані епітети до слова *очі*, що описують колір, розмір, форму, вираз очей або погляд і вживаються в прямих і переносних значеннях: *червоні, склеєні, невиспані, старі, зелені, обвітрені, тихоспокійні, рабські, змучені, козацькі, волові, сумні, божі, голубі, немолоді, шанобливі,*

темно-горіхові, гришні, сірі, чорні, карі, вирячені, уважні, розплавлені, дівочі, пливучі, місячні, сонні тощо. Роль цих означень — акцентуаційна, адже через них автор висловлює своє ставлення до персонажів, впливає на сприйняття їх читачами. У багатогранній характеристиці *очей* означення вказують не лише на статичну ознаку. Відповідно до змін душевного стану персонажів змінюється навіть колір очей: *Видно, у Конашевича був не такий, як завжди, вигляд, не так, як завжди, він на Наливайка дивився, бо темно-горіхові Наливайкові очі стали як на морозі терен* — вони зробилися **чорно-сині**, і з них на Конашевича дихнуло інеєм. Експресивну функцію в зображенні очей виконують і влучні порівняння та перифрази: *Лише її очі, ці дві розкосі чорні вологі квіточки, то заплющувались, то знову розплющувались, наче хто їх зшивав і розшивав, зшивав і розшивав.* Емоційно виразними в мові роману виступають демінутивні *очка, оченята*, що у деяких контекстах набувають забарвлення іронії і навіть зневаги та презирства: *У його темно-вишневій **очка** наче хто налив гіркої свиріпової олії; Ожирілі його **оченята** просто-таки дірвали Петра, а товсті, запавутинені зморшками губи заляпали одна об одну, ніби щось хотіли вимовити і не могли...; Петро запитливо витріщився на Куріпочку, а той встромився своїми **очками** у Петра: щось знову не те, не так?*

Епітет у художньому творі — це певне світобачення: адже сам автор дає оцінку предметам, явищам і діям. Змальовуючи добу козаччини, М. Вінграновський використовує епітети із загальною оцінною семантикою, побудовані на контрастах. Так, означення *козацька* він поєднує з іменниками *земля, чайки, віра, мова*: *Там він прийняв козацьку віру і мову й кілька років був простим козаком.* Самі ж козаки постають у романі як *вільні люди і є носіями віри й гідності: Хвилину тому все Наливайкове військо було ще його і більш нічого — козаки-наливай, козаки — віра і гідність!..* Іменник *шляхта* означений епітетами з негативним забарвленням: *Коли ж українець, доведений вже до краю, зачепить лише пальцем польського старосту чи **найзаиммулянішого горлопанистого** шляхтича, — йому відрубують руку.*

Функціонально активними в романі є різноманітні повтори, властиві народнописенній мові. Задля посиленого вияву ознаки письменник використовує редуplikовані одиниці, плеоназм та тавтологію: *І тоді **прощай-прощавай** усе як і звалось; Слова спурхували з його замовчаних губ і **летіли-сипались** згряями; А тим часом треба йти, не йти, а **бігти бігом** на Січ, до запорожців...*

Проза М. Вінграновського розкриває нові стилістичні можливості слова. І. Дзюба називав його «чи не найбільшим баталістом в сучасному українському мистецтві, в усякому разі — найоригінальнішим і найазартнішим» (Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського // Вінграновський М. Северин Наливайко. — К., 1996). Поетичний світогляд письменника знаходить втілення в мові прози.